

A Nemzet Kalogánya

.

Kálmán C. György 60. születésnapjára

r e c i t i

Budapest
2014

Szerkesztette
Veres András
A szerkesztő munkatársa
Jeney Éva

A borító Bezeckzy Gábor fotójának felhasználásával készült.

Könyvünk a Creative Commons *Nevezd meg! – Ne add el! – Így add tovább! 2.5 Magyarország Licenc* (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/2.5/hu/>)
feltételei szerint szabadon másolható, idézhető, sokszorosítható.
Köteteink a `reciti` honlapjáról letölthetők. Éljen jogaival!

ISBN 978-963-7341-98-4

Kiadja a `reciti`,
az MTA BTK Irodalomtudományi Intézetének
tartalomszolgáltató portálja ► <http://www.reciti.hu>
Borítóterv: Szilágyi Zsuzsa
Tördelte: Hegedüs Béla
X_Y-L^AT_EX, Linux Libertine, Linux Biolinum

Tartalom

<i>Prefasz</i> (Veres András)	9
ÁCS PÁL – SZEGEDY-MASZÁK MIHÁLY <i>Az vagyok-e most, aki tegnap voltam?</i> <i>Rádióbeszélgetés Tandori Dezső verséről 1986-ban</i>	13
ANGYALOSI GERGELY <i>Egyszerre éltünk</i>	18
BAGI ZSOLT <i>Képsorozat és dissensus communis</i>	24
BERKES TAMÁS <i>A népiség eszménye a cseh reformkor irodalmában</i>	32
BEZECZKY GÁBOR <i>Az amerikai új kritikusok társadalomszemlélete</i>	44
BOJTÁR ENDRE <i>Baltisztika? Baltisztika! Baltisztika..</i>	56
BÖHM GÁBOR <i>A szociografikus látásmód mint poétikai szervezőelv Tar Sándor A te országod című novellájában</i>	64
DECZKI SAROLTA <i>Alice a Kihaénnem téren, avagy a hatalom problémája a kortárs irodalomban</i> . . .	73
GYÁNI GÁBOR <i>Tény és fikció</i> <i>(Történeti narrativitáselméletek)</i>	80
HAJDU PÉTER <i>Átírás és tragikum Seneca Phaedrájában</i>	91

HORVÁTH GYÖRGY	
<i>Cultural Studies a posztoszocialista Kelet-Európában.</i>	98
JENEY ÉVA	
<i>Te, mindenható olvasó!</i>	105
KAPPANYOS ANDRÁS	
<i>Egy vidám tudomány</i>	
<i>Avagy: mindenkinek a maga tejszínhabja</i>	112
KULCSÁR SZABÓ ERNŐ	
<i>„ami szép – mint mondják –, nehéz”</i>	
<i>Avagy: jól értjük-e a humán tudás igazságát?</i>	122
NEUMER KATALIN	
<i>Wittgenstein, Kalogány és a macskák.</i>	131
P. MÜLLER PÉTER	
<i>A Szellemtől Yorickig: holt/testképzetek a Hamletben</i>	139
RÁKAI ORSOLYA	
<i>Ideológia és irodalom határain</i>	
<i>Tormay Cécile értékelése az 1930-as években.</i>	149
SZEGEDY-MASZÁK MIHÁLY	
<i>A történelmi regény létezési módja.</i>	155
SZÉNÁSI ZOLTÁN	
<i>Politika és irodalom a Magyar Figyelő történetének első periódusában</i>	165
SZILI JÓZSEF	
<i>Valódi és műélvezetek: a prózaiság költészete</i>	
<i>(Töredék Nyilas Atilla Az ékesszólásról című önéletrajzi nagytöredékéről)</i>	172
SZOLLÁTH DÁVID	
<i>Bábelt kövenként</i>	
<i>Még egyszer Szentkuthy Miklós Ulysses-fordításáról.</i>	182
THOMKA BEÁTA	
<i>Talányregény és az érvelés esztétikája</i>	195
TVERDOTA GYÖRGY	
<i>Kosztolányi Dezső és József Attila a nyelvről</i>	198
VERES ANDRÁS	
<i>A szerző fogalmának alakulásáról.</i>	207

WEISS JÁNOS

„Az én koromban”

(Négy pillanatfelvétel a fiatal Kosztolányiról és a 20. század eleji magyar irodalomról)217

Z. VARGA ZOLTÁN

Irodalomtörténet és prózapoétika

A modern regény története a regényelméletekben: Lukács, Sartre, Barthes232

Blogaritmus, avagy a poszt-ulánus kezéből még az egér sem rágja ki a dárdát

(Csörsz Rumen István)239

Tabula gratulatoria243

NEUMER KATALIN

Wittgenstein, Kalogány és a macskák

Wittgenstein mérsékelten érdeklődött a macskák iránt. Talán nem is kedvelte őket különösebben – legalábbis ha olyan állandósult szókapcsolatokat használt, amelyek a „macska” szót tartalmazták, akkor ezek szinte kivétel nélkül negatív felhangúak voltak („zsákbamacska”, „zsákbamacskát vesz”, „kerülgeti, mint macska a forró kását” – MS 106: 85; MS 109: 39; MS 113: 89v; MS 132: 117; TS 208: 35; TS 209: 88; TS 211: 656; TS 212: 1813; TS 213: 748; valamivel kellemesebb „A sötétben minden macska szürke” fordulat asszociációs mezeje: MS 173: 65v).

A *Filozófiai vizsgálódások*nak mindössze egyetlen helyén hoz macska-példát:

Mi a természetes kifejeződése egy szándéknak? – Nézz csak meg egy macskát, amint odalopózik egy madárhoz; vagy egy állatot, amikor menekülni akar. ((Kapcsolat az érzetekről szóló állításokkal.)) (PU 647)

A paragrafus végén a kétszeresen is zárójelbe tett utalás a privátnyelv-kritika kontextusába helyezi az előtte mondottakat. Ahhoz hasonlóan, ahogyan Wittgenstein az érzetekről-érzésekről szólva is arra hívta fel a figyelmet: ne bensőnkben kutakodjunk, hanem induljunk ki az érzések, fájdalmak primer kifejezéseiből (mondjuk egy jajszóból), úgy most is ezt teszi a szándékokról szólva. Mi több: a szándék primer kifejezéseként egyenest nem is emberi, hanem állati viselkedéseket említ.

A vadászó macska példáját a *Filozófiai vizsgálódások* után is előveszi:

Amikor a macska lesben áll az egérlyuk előtt – akkor feltételezem, hogy az egérre gondolsz?

Ha a rabló az áldozatára vár – akkor ehhez hozzá tartozik-e, hogy rá is gondolsz arra az emberre?

Kell-e közben ezt-azt fontolgatnia? (MS 134: 35; későbbi gépirat verzió: TS 229: 383)

Ezek az emberi és állati cselekvések között vont párhuzamok azt sugallják, hogy azon emberi cselekvéseknek a leírásához, amelyeket közönségesen szándékosaknak, intencionáltaknak tekintünk, nem szükségképpen tartozik hozzá valamilyen,

Mime

a cselekvésről leválasztható gondolat, terv, reflexió – vagyis mindaz, amit rendszeren az ember specifikumának tekintenek.

A *Filozófiai vizsgáldások*ba ugyan már nem került be, de – két korábbi kéziratot feldolgozás után (MS 115: 139–140; MS 116: 35–36) – még mindkét közvetlen gépiratos előzményében (TS 228: 8¹; TS 230: 28;) is szerepelt egy okfejtés, amely a macska és a kutya tanulási képességeit hasonlította össze:

Félreértés – értetlenség. Magyarázattal értetünk meg valamit; de idomítással is.

Miért nem lehet a macskának megtanítani, hogy odavigyen valamit? Nem érti, hogy mit akarnak tőle? És miben áll itt a megértés és az értetlenség? (TS 230: 28)

Ez a passzus azon kevés helyek egyike, ahol Wittgenstein nem a szokásos gondolatvezetését követi, mely szerint a filozófiának nem magukról a dolgokról kell elmélkednie, hanem csak a róluk alkotott fogalmainkról. Ennek megfelelően a szokott módon úgy szólna az érvelés, hogy vannak olyan fogalmaink, amelyeket emberekre alkalmazunk, macskákra viszont nem: míg például egy ember lehet számomra rejtélyes, addig egy macskáról nem mondom, hogy „nem tudom, mi [...] megy benne végbe” (MS 137: 40a), mert nem alkalmazom rá egy olyan bensőnek a fogalmát, amely a külsőtől függetlenedhet. A fenti idézetben azonban nem

¹ TS 228 egyik példányából Wittgenstein még ki is vágta a megjegyzést cédulagyűjteménye számára: TS 233a: 38.

nyelvi korlátokba ütközünk, hanem a macska természetének korlátaiba, azaz olyan tényezőbe, amelyekben megtörik nyelvünk és életformáink világkonstituáló ereje. (Persze, ez az érvelés sem példanélküli a wittgensteini szövegekben, vö. Neumer 2010.)

A macska-párhuzamok a Wittgenstein okfejtésében szokásos hasonlítási objektum szerepet töltik be: míg az első két idézet az ember animális tulajdonságaira mutat rá, addig a harmadik és a negyedik az ember és az állat megkülönböztetését célozza. Ezzel szemben a kutyák példáján a filozófus inkább az ember és az állat között lehetséges átmeneteket vizsgálja: részben a tőle megszokott módon arra mutat rá, hogy fogalmaink határai homályosak, és ekképp az sem definiálható világosan, mit tekintünk emberinek; részben pedig az emberi viselkedés különböző jellegzetességeit világítja meg az összevetések kínálta szempontok segítségével. A kutyának – akár azért, mert természete eleve olyan (mint a fentebbi idézet is sugallta) vagy az emberrel való együttélése során olyanná alakult², akár azért, mert hajlamosak vagyunk antropomorf fogalmakkal közelíteni hozzá – vannak olyan képességei, amelyeket egyébként embereknek szoktunk tulajdonítani.

Kutyáknak – ha az emberrel összevetve korlátozott értelemben is, de – meg lehet tanítani, hogy egy jelsort szabályszerűen kövessenek és lehet őket jelekkel befolyásolni, irányítani. (MS 109: 289, 297; MS 176: 56v; TS 211: 146; TS 212: 812; TS 213: 287v) Minden további nélkül alkalmazunk rájuk olyan emberi fogalmakat, mint az öröm vagy a szomorúság: érzelmeket olvasunk le viselkedésükből. Wittgenstein 1933-tól kezdve a *Filozófiai vizsgálódások*at előkészítő utolsó előtti gépiratig ismétli (s az utóbbiból kivágva egyik cédulagyűjteményében is megőrzi) a gondolatot, mely szerint

[a] barátságos szem, a barátságos száj, a kutya farokcsóválása – mint annyi más is – a barátságosság primer és egymástól független szimbólumai; úgy értem: részei azoknak a jelenségeknek, amelyeket barátságosságnak nevezünk (TS 228: 119; vö. MS 115: 26; MS 146: 87; TS 233b: 27).

Az elgondolás folytatódik a *Filozófiai vizsgálódások* után is, még hozzá a korszak egyik központi problémáját, az aspektuslátást tárgyalva. („Nos, a kutya mozgásáról, de az örömről is épp azt mondjuk, hogy látjuk” TS 229: 440.) Ugyanebben az utolsó időszakban a filozófus háromszor is megismétli, hogy „[a]ki ilyen és ilyen körülmények között így és így viselkedik, arról mondjuk, hogy szomorú” (MS 136: 134a; TS 232: 689; TS 233b: 30), külön kiemelve, hogy mindezt *kutyákról* is mondjuk. Eszerint a kutyák viselkedése ugyanúgy kontextusfüggően jelent valamit, ahogyan az emberé is.

Ezzel szemben maga a PU mindhárom kutyákról szóló megjegyzése az ember és a kutya különbségét emeli ki: (1) a kutya – megfelelő környezet híján – nem

² Az utóbbi lehetőséget Wittgenstein nem tematizálja.

képes tulajdonképpeni színlelésre, még ha esetleg meg is lehetne neki tanítani, hogy „bizonyos alkalmakkor, bár nem érez fájdalmat, úgy vonítson fel, mintha fájna valamije” (PU 250); (2) A kutyáról „[n]em mondjuk, hogy *lehet*, hogy beszél magában” – nem mintha „a lelkét oly alaposan ismer[nénk]”, hanem mert „[h]a látjuk egy élőlény mozgását, akkor látjuk a lelkét is” (PU 357); (3) „Azt mondjuk, hogy a kutya fél, hogy a gazdája meg fogja ütni, azt viszont nem, hogy attól fél, hogy a gazdája holnap fogja megütni.” (PU 650)

(3)-at Wittgenstein a PU-ban még kérdéssel zárta: „Miért nem?”. Az utolsó időszak utolsó gépiratában a reményről szólva választ is ad: a remény fogalmát a kutyára azért nem alkalmazzuk, mert „nem ura a nyelvhasználatnak”, illetve nem részese annak a „bonyolult életformának”, amelynek „a változatai a reménykedés jelenségei” (PP i, 1). Ehhez hozzáolvasva egy valamivel korábbi – az utolsó gépirathoz nyersanyagot szolgáltatató – gépirat megjegyzését, mely szerint a kutya azért nem képes a megbánásra, mivel nyelv híján „nem tud a múltról gondolkozni” (TS 232: 685; ld. ugyanezt még MS 136: 128a és TS 233b: 29), az a következtetés adódik, hogy a kutya azért nem tud másnap eseményekben sem reménykedni, sem pedig félni tőlük, mert nem tud időben: múltban és jövőben gondolkozni, ez pedig azzal hozható összefüggésbe, hogy nem használ nyelvet.

(1)-hez a PU után Wittgenstein hasonlót fűz hozzá, mint (3)-hoz: a kutya élete túlságosan is egyszerű ahhoz, hogy ne csak a fájdalom durva jeleit, hanem a finomabb fájdalomviselkedést is be lehessen neki tanítani, tudatos, saját belátásra támaszkodó utánzásra pedig képtelen. (MS 137: 55a; MS 138: 19a; TS 232: 755)

(2)-t viszont egyre bonyolultabban látja, főként annak következtében, hogy az utolsó évek egyik centrális kérdésének kontextusában vizsgálja, nevezetesen hogy az emberi viselkedés nem mechanikus, hanem előreláthatatlan, a „finom árnyalatok” jellemzők rá, s mindezt azzal is kapcsolatba hozza, hogy embertársainkról azt *mondjuk*: van lelkük, benső életük. Márpedig a kutya is képes a cselekvésnek legalább bizonyos jegyeit mutatni (pl. tud figyelni és felfigyelni valamire, MS 136: 134a). Az embernek csak kinéző, de mechanikusan viselkedő lényekhez képest is inkább az emberre hasonlít. (MS 137: 54a; TS 232: 753) Emellett vannak olyan, az emberéhez hasonló tulajdonságai, amelyek révén legalábbis valamilyen szinten tudunk vele kommunikálni, mi több: bele tudunk helyezkedni az életébe. (MS 137: 68a; TS 232: 766; TS 233b: 6)

Ekképp legalább fontolóra vehetjük, hogy egy kutyának lehet-e lelki élete: azok, akik szerint nincsen, hivatkozhatnak arra, hogy mire képes és mire nem (például nem tud reménykedni); akik szerint viszont van, azok azzal érvelhetnek, hogy a kutya mozgása nem merev – hiszen egy ember esetében is az automatikus cselekvés szólna amellet, hogy nincsen lelke. (MS 173: 39r–40r) Így odáig juthatunk, hogy egy olyan skálán, amelynek egyik végén egy asztról, székről, növényről vagy halról *nem mondjuk*, hogy gondolkozik, a másik végén az emberről

– ha nem is mindegyikről – viszont *igen*, a kutyát illetően a halványan megengedő „alig mondjuk” szerepelhet (MS 136: 48b; TS 232: 652; TS 233a: 27).

Valójában a gondolat nem új: a *Vizsgálódások* két közvetlen gépiratelőzményében még szerepelt egy megjegyzés, amelyben Wittgenstein nem látta abszurdnak ebből a mondatból kiindulni: „A kutya mond valamit [meint etwas] a farkcsóválással”. A rákövetkező fejtegetésből az szűrhető le, hogy a „meinen” aktusára vonatkozó kérdés növényekre egyáltalán nem, egy krokodilra pedig kevésbé alkalmazható. Az utóbbit Wittgenstein azzal indokolja, hogy „a krokodil nem tud gondolkodni, és ezért itt tulajdonképpen nincs szó ’Meinen’-ről” (TS 228: 55; TS 230: 7; a TS 228-as megjegyzés cédulagyújteményben is: TS 233b: 29). A kutyás példamondatra viszont már nem tér vissza, ami talán értelmezhető úgy, hogy ebben a szó alkalmazhatósága kevésbé vonható kétségbe, mint a krokodilról szóló kijelentésben. Erre vall egy még korábbi megjegyzése is az 1933 körüli *Big Typescript*-ben, amely szerint míg a kutya, ha az emberhez képest korlátozott értelemben is, de érthet valamit [meint] a farkcsóváláson, addig a krokodil nem – s ehhez szó szerint ugyanazt az indoklást fűzi, mint a késői gépiratok (TS 213: 200r).

Ilyes emberi jegyeket Wittgenstein macskákkal kapcsolatban kevésbé fontolgat. Az egyetlen, pusztán hipotetikus mondat, amely macskafélének kifejezetten emberi ténykedést tulajdonít, az oroszlánról szóló ismert gondolati kísérlet: „Ha egy oroszlán beszélni tudna, nem lennének képesek megérteni” (PP xi, 327). Ennek megfelelően összehasonlíthatatlanul kevesebbet is foglalkozik macskákkal, mint kutyákkal.

Kálmán C. Györgyöt épp ellenkezőleg, főként a macskák ejtik rabul. Melyik fotót is osztaná meg a Facebookon Alexej Bednij (Mensikov) hasonló képi megoldású kutya-, madár- és macskafotói közül,³ ha nem egy macskásat?

³ <http://art-on.ru/rubric/creative/27795.html/>
<https://www.facebook.com/menschchikow/photos>

Mime

Mime cica Facebook-oldalán⁴ a tavaly augusztus elejétől kezdve kipoztolt több, mint 400 fotó bő kétharmadát lájkolta (ezek közül került ki az itt közölt három Mime-kép is – Ocztos István fotói). De ne higgyük, hogy Kálmán szívét csak a macskák simogatnivaló pihe-puhasága és bája érinti meg! Az, ami Wittgenstein szemében tanulásra való képtelenség volt, az ő számára a macskák közismert szuverenitása. Hét hónap alatt mindössze két kommentárt fűzött Mime napi beszámolóihoz. Karakterisztikus, ahogyan ebből is az egyikre:

Tegnap jó volt. Sokszor megtámadtam, leszakítottam a fürdőszobában a függöny [sic!], később, többszöri próbálkozásra, sikerült a bejáratnál lévő függönnyt is leszakítani. [...] Most legalább ez is kész (2014. febr. 8.)

e biztatással reagált: „Van még munka, abba ne hagyd!” – nehogy behódolj a fennálló rendnek! Talán nem tévedünk nagyot, ha azt mondjuk: ami Wittgenstein számára a macska embertől való különbségét mutatta, abban Kálmán éppenséggel az egyik jellegzetesen emberi jegyet pillantja meg.

⁴ <https://www.facebook.com/pages/Mime/500204383383264>

Mime

Kálmán persze nem sötét teoretikus, hanem nyitott az élet színes sokféleségére és a mindennapok örömeire. Ezt tanúsítja ez az Ed van der Elshen fotó is, amelyet szintén a Facebookon osztott meg:

A képek kiválasztásában megnyilvánuló finom ízlés a tudományos problémák iránti lankadatlan érdeklődéssel párosul. A fenti Bedniz-kép kommentárjában az első, értelmező „Baljós” szóra rögvest a természet élesszemű megfigyelőjének, a természettudományokban is jártas sokoldalú bölcsész kutatónak zárójeles meg-

jegyzése következnek: „Hány nap süthet?” (2013. dec. 27.) De Kálmán a mindennapokban is észreveszi az impaktfaktoros folyóíratra méltó témát: „Idei első publikációm a *Nature*-be szánom. Tárgya: a macskák is rettegnek a petárdáktól. Based on empirical facts.” (2012. dec. 31.) Talán Wittgenstein is számos kérdéshez másképpen közelített volna, ha ezek a kutyára és macskára vonatkozó összehasonlító vizsgálati eredmények már akkor is ismertek lettek volna.

Irodalom

Wittgenstein idézett munkái és rövidítésük

MS/TS + sorszám = számozott kéziratok és gépiratok a *Wittgenstein's Nachlass. The Bergen Electronic Edition*, University Press, Oxford, 2000. alapján.

PP = *Philosophie der Psychologie – Ein Fragment*. In: Wittgenstein 2009: 182–243. (korábban a PU második részeként jelent meg, ma önálló szövegnek tekintjük)

PU = *Philosophische Untersuchungen*. In: Wittgenstein 2009: 1–181.

Wittgenstein, Ludwig: *Philosophische Untersuchungen – Philosophical Investigations*, Revised fourth edition by P. M. S. Hacker and Joachim Schulte. Wiley-Blackwell, Oxford, 2009.

Egyéb

Neumer Katalin: A nyelvjátékok konstituálják-e a tényeket? Wittgenstein 1946–1951, In Gábor György–Vajda Mihály (szerk.): *A lét hangoltsága. Tanulmányok a tudás sokféleségéről*, Typotex, Budapest, 2010. 162–174.